

Paralēlformas 1817. gada gramatikā rokrakstā «Sposoby Pisania y Mówienia Łotewskim Językiem»: normatīvais aspekts

***Lidija Leikuma,
Latvijas Universitāte***

*11. starptautiskais zinātniskais seminārs
„Latviešu raksti un raksti Baltijā 16.-19. gs.:
pētniecības aktualitātes un problēmas“*

Rīga, Visvalža iela 4a, HZF (attālināti);
15.01.2021.

Prof. Pīters Strods par pirmajām
„latvīšu volūdas (latgaļu dialekta)“ gramatikām:
**„Latgaļu gramatikai, mozōkais rūkrokstūs, jōir
pulka vacōkai. Jau 1753. g. izdūtō grōmota
„Evangelia Toto Anno“ skaidri līcynojo, ka jōs
autors ir labi pōrvaļdējis latgaļu dialektu un
īturējis zynomus raksteibas principus. ..
Tāvi Jezuiti, izvasdami plašu Latgolas
apgōdōšonu ar goreigū literaturu,
navarēja dorbōtīs bez atteiceigas gramatikas.
Jo taidas mes nasastūpam nūdrukōtas, tad
manuskriptūs vysaidā ziņā taidas byus bejušas.“**

Strods P. Bazneickungu J. Rymkiewiczza, J. Akilevicza[!] un T. Kossowska
latvīšu volūdas (latgaļu dialekta) gramatika. Zīdūnis, 7. nr., 1937, 115–120.

19. gs. (sāk.) latgaliešu gramatikas poļu valodā

- Grammatyka Łotewska krótko zebrana dla Uczących się Języka Łotewskiego. 1810. (manuskripts)
- Grammatyka Inflansko-Łotewska krótko zebrana dla Uczących się Języka Łotewskiego. w Wilnie, 1817.
- *[Grammatica Lingua Lotavica]*
Sposoby Pisania y Mówienia Lotewskim Językiem Według Prawideł Gramatycznych Pokrótce zebrane Ku wygodzie potrzebujących Umenia tego Języka w Roku 1817.
(manuskripts)
- Gramatyka Inflantsko Łotewska dla uczących się Języka Łotewskiego ułożona przez Tomasza Kossowskiego plebana Liksnieńskiego. Ryga, 1853.

Latgaliešu valodas normatīvie avoti

- 1929. g. IM apstiprinātie pareizrakstības nosacījumi

Apstiprinu.
1929. gada 19. jūnijā.

D. Jaudzems,
Izglītības ministra biedris.

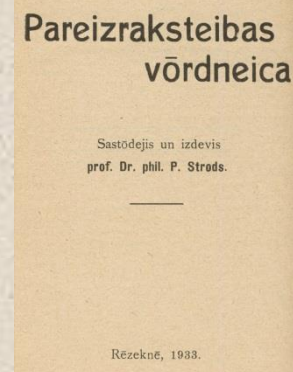
Nuteikumi

par latgališu izluksnes ortografiju.

- Strods Pīters. *Pareizraksteības vōrdneica*. Rēzekne, 1933 (u. c. izdevumi).

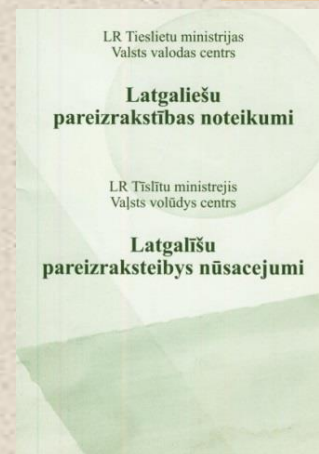
- Bukšs Miķelis, Placinskis Juris.

Latgaļu volūdas gramatika un pareizraksteības vōrdneica. [München]: P/s Latgaļu izdevnīceiba, 1973 (2 izdevumi).

- Cibuļs Juris, Leikuma Lidija. *Vasals! Latgaliešu valodas mācība*. Rīga, 2003.

- Latgaliešu pareizrakstības noteikumi. Latgalīšu pareizraksteibys nūsacejumi. Rīga–Rēzekne; Reiga–Rēzekne, 2008.

Grammatyka

Łożewska

krótka

Lebrana

Właściwości

Jeżeli Łożewska.

prof. J. J. Rymskiński

R. 1810.

**Manuskripts
uziets
2013. g. aprīlī
Latvijas
Romas katoļu
kūrijas
arhīvā.**

**Glabājas
privātā
kolekcijā.**

GRAMMATYKA

INFLANSKO-ŁOTEWSKA

KRÓTKO ZEBRANA

dla

Uczących się Języka Łotewskiego

w WILNIE

Drukarni XX. Missyjonarzy p. K. S.
Kazimierza.

Roku 1817.

GRAMMATYKA

INFLANSKO-ŁOTEWSKA

DLA UCZĄCYCH SIĘ JĘZYKA ŁOTEWSKIEGO

ułożona

przez

TOMASZA KOSSOWSKIEGO

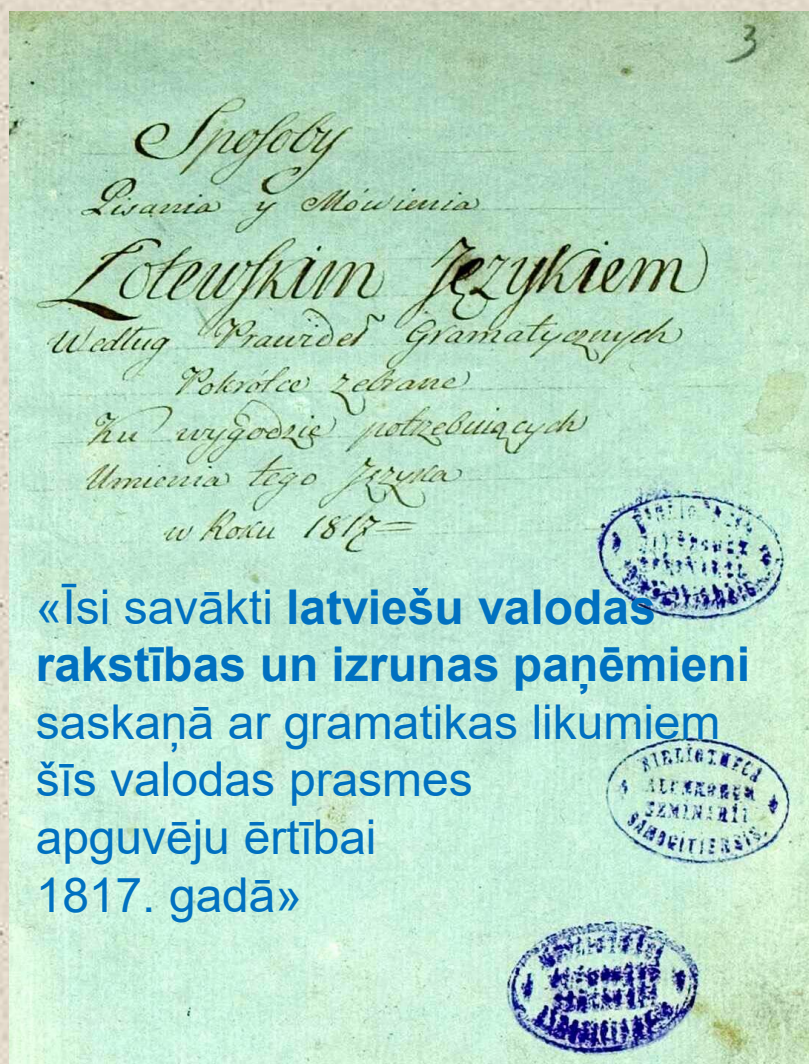
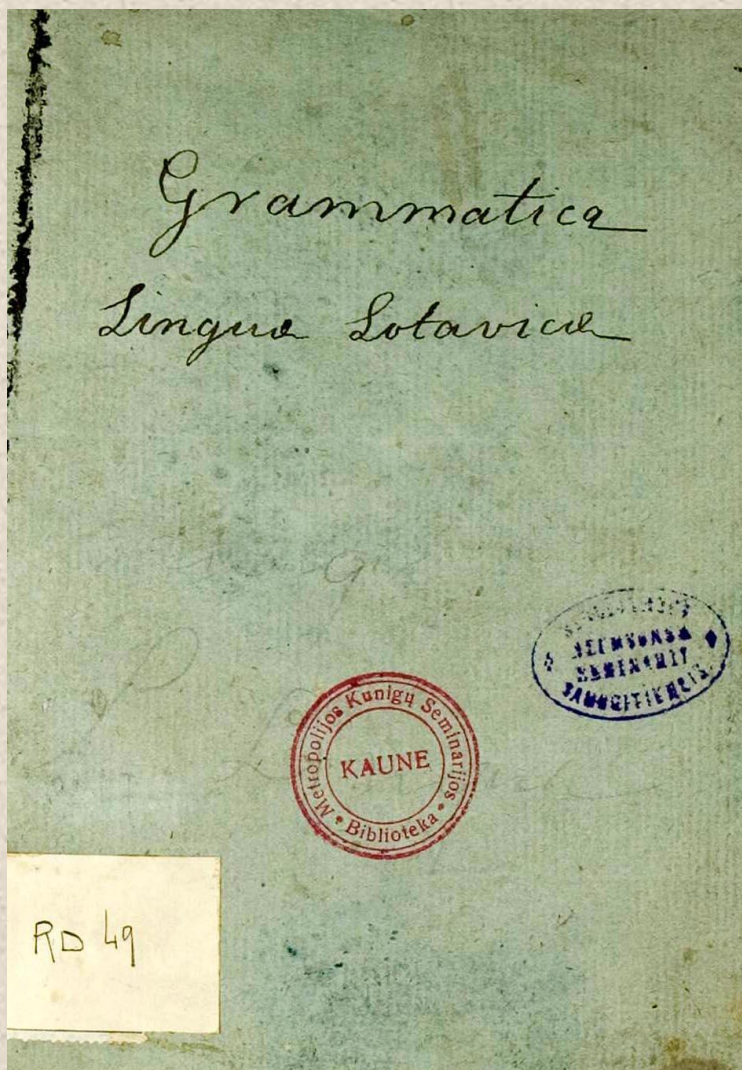
PLEBANA LIKSNIENSKIEGO.

RYGA.

Drukiem L. Hartunga.

1853.

«Īsi savākti latviešu valodas rakstības un izrunas paņēmieni saskaņā ar gramatikas likumiem šīs valodas prasmes apguvēju ērtībai 1817. gadā»

Manuskripts glabājas Lietuvas Nacionālajā bibliotēkā Viļņā, Rokrakstu nodaļā: F130-1586 (Mikrofilma: Mkr F102-114). Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā ir mikrofilma: R x/55/20/8; kopš 2020 pieejams arī: <https://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C10002608166>)

Rymkiewicz, J.	[Akielewicz, Jóseph]	?	Kossowski, Tomasz
1810.	w Wilnie, 1817.	w Roku 1817	Ryga, 1853.
Grammatyka Łotewska krótko zebrana dla uczących się Języka Łotewskiego	Grammatyka Inflansko- Łotewska krótko zebrana dla Uczących się Języka Łotewskiego	[Grammatica Lingua Lotavica] Sposoby Pisania y Mówienia Lotewskim Językiem Według Prawideł Gramatycznych Pokrótce zebrane Ku wygodzie potrzebniących Umenia tego Języka	Gramatyka Inflantsko Łotewska dla uczących się Języka Łotewskiego ulożona przez Tomasza Kossowskiego plebana Liksnieńskiego

1817 manuskriptā ir daudz reālu, dzīvā tautas runā resp. dažādās Latgales izloksnēs balstītu ziņu par latgaliešu valodu, tās specifiku. Lielākā vērtība — bagātīgi sniegtie izlokšņu vārdformu varianti un plašais piemēru klāsts.

Gramatikā ir atsevišķa sadaļa “O Pisowni Łotewſkiey” (“Par latviešu rakstību”), kādas nav “mazajās” iespiestajās latgaliešu valodas gramatikās, tajā raksturota skaņu izruna un rakstība. Rādīta latgaliešu valodai svarīgā cieto un mīksto līdzskaņu opozīcija: *c* *ć*, *d* *d'* utt. Sadaļā par divskaņiem minēti arī *ae* (*Dræbie* chuſta) un *ii* (bez piemēra), kuru nav 1810. g. manuskriptā, u. tml.

Tekstā aizrādīts uz runātā un rakstītā neatbilstēm, ilustrējot to ar piemēriem (runā: *Zyrdziencz* Konik, raksta: *Zyrdzieńś*).

Atspoguļotas izlokšņu nianšes: *Rasnys* un *Raksnys* (24.); *Pucza* un *Pukia* (33.); *Kaczsz* — *Kaczeyts*, *Spandzś* — *Spandžeyts* (35.); *Biakt* v *Biekt'* (62.)

O Pisowni Łotewskiej

Pisownia Łotewska Łotyska liter młoda a, b, c, d, e, g, i, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, y, z. Łotyskie nie-
które dwiżadzie, wymawiają, gdy są bez zadnych znaków
wymawiają się twardo, gdy zaś mają, nad sobą znak
prawy wymawiają się miękko. Te zaś są c, c', d, d',
t, t', n, n', s, s', t, t', z zaś trzasko z, z', tak naprzy-
kład. Teci' biez, Leci' skoce, dud' day, Suid' guč, Mel
miel. Kaleri wapns. Skani biez, dziani lub dzieni
pudz, Kyus' bēdrie, Kyus' nēza, Slep't taic', ciest'
ciempic', Kary' bēzga, Esi' Jēz myu' wiers, wynayz
ustawieznie, Napierstoj bezmestāku.... Te same lite-
ry czyli zgłoski pisząc przed samogłoskami nie-
naznaczaia się; a wymawiaia się miękko. np. Tiece-
iu bieztem, Sacciu mōwitem, cienos' siexiera, ciagt'
stygiedz itd. d' zgłoska w łotwie duma daie tylko
pisząc in Imperative dud' day; a zaś in Infinitive
dud' dai' przez t'. Ch: u Łotyskow tylko się używa w
Najświętszym Imieniu Chrystus, lub w obcych
Imionach, lecz i wtedy tylko się pisze lecz wyma-
wia się iak K. Również litera F nie używana
a chyba tylko w Imionach z obcego języka wzię-
tych; np. Profeti, Prorok. Toż mówić należy i o lite-

ne

6 ne H. A zaś L, ł zgoda w Łotewskiej Pisowni nie
są używane. Łgłoski albo K zastępując, a zgłos-
kę ł go lub ts. np. kums Dzewo, Siuxis, masts
nie kums Siuxis.

O Dyktandach.

Dyktagi Łotewskiego języka te są. ae, ay, ey, oy, uy,
au, yu, ii. Np. Dzebis chusta, Atzbraunt' zaiachai,
Jdziejt' wyprzedzi, Staggoy chadzi, Wuyciy Uzey,
Trauciez strapy, kaulis Biēsis, Syucu toce sace
Kyucu Grynii, Byut' byi, Byut' dmuchai.

W. Imiona drobniac Łotewskie które się kończą
na eye tylko się wymawiają na eye lecz piszą się na
eyts tak np. niepinieis Krauleys krucatais lez Krau-
kleys. Toż które się wymawiają na ener, tylas się
tak wymawiają, a piszą się na enis tak np. wyma-
wiais, Galener, a pisząc Galens, wymawia się Gy-
dzienis, konis, a pisząc Gydzienis.

O Hoczach

Na Hoczach Łotewski powożekna Reguła, iż pier-
wsza Syllaba choćby jedna była iest atuga Np.
Čaj, šiba Sprawiedliwosi, Zelasiba łasna, Zeliba
Litosi, Mitasirdiba Mitoierdie, Dads Syn, kums
Dzewo, Cienos' Siexiera, Grows' Kow i t d.

Substantīvu dalījums

Tiek šķirti četri locīšanas tipi:

- I vārdi, kas beidzas ar -a (*Saula*)
- II — ar -e (*Reykstie*)
- III — ar -s (*aćś*)
- IV — jaukts (*Kungs*; *Grabuls*; kā vīr. un kā siev. dzimtes var locīt vārdus *mieytits*, *Siwits* — *Tim v tom*)

Tiek rādītas N., Ģ. un D. galotnes: N. *Saula*, Ģ. *Saulas*, D. *Saulay* (7.).

Piezīme, ka atsevišķās vietās ģenitīvs beidzas ar **-ys** (8.): N. *Baznica*, Ģ. *Baznices* lub *Baznicys*.

N. *Płykgalwia* (12.), lokāms kā citi, kas beidzas ar -a.
A. *Vagales pasaku deveiņgaļve*...

Lietvārda *galva* locīšana (vsk.)

1810	1817	1817 (rokr.)	1853
N. Tiey Gołwa	1. Tiey Gołwa	N. Tiey Gołwa	1. Tiey Gołwa
G. Tos Gołwas	2. Tos Gołwas	G. Tos Gołwas	2. Tos Gołwas
D. Tiey Gołwai	3. Tiey Gołwai	D. Tay Gołwai	3. Tiey Gołwai
A. Tu Gołwu	4. Tu Gołwu	Ac. Tu Gołwu	4. Tu Gołwu
V. o Gołwa!	5. o Gołwa!	Voc. O Gołwa	5. o Gołwa!
Abl. Nu tos Gołwas ar tu Gołwu	6. ar tu Gołwu	Abl. Nu tos gołwas ar tu gołwu	6. ar tu Gołwu
Casus Localis Tymâ Gołwâ	7. Tieiâ Gołwâ	Casus Localis tymâ gołwâ albo tamâ gołwâ	7. Tieiâ Gołwâ

Nomenu formas izloksnēs

- Daudzskaitlī ar prievārdu „ar” dotas akuzatīva formas: *ar rukys* rankami, *ar reykstis* rózgami.
- ē-celmu un jā-celmu formas: *Miela* Język *Miele*; *Grebiezia* grzyb *Grebiezias*, *Grebieziay*, citi sakot: *Grebiezieś*, *Grebiezies*, *Grebieziey*; *Pelle* szczur *Pelles*, *Pelley*, citi: *Piella*, *Pełas*, *piellay* (12.)
- i-celmu un ē-celmu formas: N. *Tiey* *Reykstie*, G. *Tos* *reyksties* v *reyksts*; *Reykstie*, *Sienie*, *Upie*, *Bittie* un *Reykstś*, *Ups*, *Siens*, *Bits* (13.-14.), bet dsk. D.: *Bitiem* v *Bitiom*
- Dsk. G. *Tu* *Bołužu*
- Dsk. D. *Mums* v *Myusim*

Verbu formas izloksnēs

Tematisko verbu locīšanā šķirtas trīs grupas:

- I tag. -o*iu*, pag. -owu, inf. -ot' vai -oti: *miloi*u — *milowu* — *milot'*;
- II tag. -e*iu*, pag. -e*iu*, inf. -et' // -eti vai -eyt' // -eyti, vai -at' // -ati: *Spieleiu* — *Spielleiu* — *Spielet'* // *Spieleti* vai *Spieleyt'* // *Spieleyti*, vai *Spiellat'* // *Spiellati*; *Gaydu* — *Gaydieiu* — *Gaydiet'*, *Gaydieti* v. *Gaydieyt'*, *Gaydieyti* albo *Gaydiat'*, *Gaydiati* (55.)
- III ar -u un -t': *braucu* — *braukt'*.
- Citas paralēlformas: *Boda* v *badiey*, *Sauga* v *Saudziey*, *Gona* v *ganiey* (59.), *Łaupa* v *Łaupiey* (60.)

Kopumā verbu formu sistēma darbā raksturota diezgan sarežģīti, terminoloģija ne visur korekta. Ne viss šai gramatikā rādītais ir reāli valodas fakti.

Gromata mocieiam ta latwopas mield
Lay nu ~~Pierwie~~ ~~latwopas~~ Diwa zynia cietas
Layd tu nu new ~~otutus~~ Diwa bay les enoty
Un wysu pild ar winias zu parauti psotu.
Siaunkuru tu padory ziemis dzieywotoiu
Kay tu, kotrys tieze Diwu in ~~ps~~ Dabapu moiu.
O gromata tu uz tu Toburnu win eni
Kas wayn enoty wien ziemis un swatu debesi.